

O'ZBEK MILLIY CHOLG'U ASBOBI - DOIRA, TARIXI VA MADANIY AHAMIYATI

Xasanov Jamshid Rahmatullayevich

13-son musiqa maktabi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek milliy cholg'u asbobi — doiraning tarixi, shakllanish jarayoni, texnik xususiyatlari va madaniy ahamiyati batafsil tahlil qilinadi. Doira O'zbekistonda xalq musiqasida keng qo'llanilib, turli marosimlar, bayramlar, diniy va ijtimoiy tadbirlarda muhim o'rin tutadi. Shuningdek, maqolada doiraning xalq ijodidagi o'rnini, uning musiqiy janrlarga qo'shgan hissasi va zamonaviy ijro uslublari haqida ham so'z yuritiladi. Doira o'zining ritmik imkoniyatlari bilan o'zbek musiqasini jonlantiruvchi asosiy asboblardan biri hisoblanadi. Maqola milliy madaniyatni saqlash, cholg'u san'atini rivojlantirish masalalariga ham e'tibor qaratadi.

Kalit so'zlar: Doira, milliy cholg'u asbobi, o'zbek musiqasi, xalq cholg'u asboblari, madaniy meros, folklor, musiqa tarixi, an'anaviy musiqalar, ritm, marosimlar, milliy san'at, ijro uslubi, xalq bayramlari, diniy marosimlar, musiqiy identifikator, zamonaviy musiqalar, milliy madaniyat.

Kirish: O'zbek milliy madaniyati va musiqa san'ati boy va rang-barang tarixga ega bo'lib, uning ajralmas qismi sifatida milliy cholg'u asboblari muhim o'rin tutadi. Bu asboblarning orqali xalqimizning an'anaviy musiqa ijrosi, milliy ruhiyat va ma'naviy qadriyatlar ifodalanadi. Shulardan biri — doira, o'zining oddiy, ammo jonli ovozi va ko'p qirrali ijro uslublari bilan ajralib turadi. Doira o'zbek xalq musiqasida nafaqat ritm yaratishda, balki butun kuy va qo'shiqlarga o'ziga xos jon bag'ishlashda muhim rol o'ynaydi. Doira — milliy cholg'u asboblari orasida eng qadimiylaridan biri bo'lib, uning tarixi qadim davrlarga borib taqaladi. Bu asbobning shakli, yasash usuli va ijro madaniyati yillar davomida shakllanib, o'zbek xalqining boy madaniy merosining muhim qismi sifatida saqlanib kelmoqda. Shuningdek, doiraning madaniy ahamiyati nafaqat musiqa olamida, balki xalq an'analari, bayramlar, marosimlar va turli jamoaviy tadbirlarda ham o'z aksini topgan. Ushbu maqolada doiraning tarixi, uning shakllanishi, ijro madaniyati hamda o'zbek xalq madaniyatidagi o'rnini va ahamiyati batafsil yoritiladi. Shu bilan birga, doiraning bugungi kunda ham musiqa san'atimizda qanday ahamiyatga ega ekanligi va yosh avlodga qanday yetkazilayotgani ham ko'rib chiqiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI:

Doiraning tarixiy shakllanishi uzoq o'tmishga borib taqalsa-da uning boshqa cholg'ulardan alohida bo'lib ajralganligi borasida Xusrov Parviz saroyida xizmat qilgan ilk saroy musiqachisi Barbad Marvaziy ijodiy faoliyatiga bag'ishlangan tarixiy rasmlar va asarlardan bilish mumkin. Lekin "Forobiyning (IX asr) ma'lumotlariga qaraganda Xuroson Doirasi o'zining ko'plab belgilari bilan zamonaviy Doirani

eslatadi". Abu Nasr Forobiy (X asr) "Kitob al- musiqa al-kabir" (Musika haqida kitob) asarida doira va doira asari bo'lgan usullar xaqida g'oyat qimmatli ma'lumotlar berib o'tgan. Safiuddin Urmaviy (XIII asr) "Kitob al-advor" (Musiqiy doiralar kitobi) asarida doira usullarining o'n ikki maqom musiqa ijrochiligidan muhim o'rin tutishi to'g'risida fikr yuritgan. Abdurahmon Jomiy (XV asr) "Risolai musiqiy" (Musika risolasi) asarida doira usullari turlari haqida yozadi. Darvesh Ali Changiy-Buxoriy (XVII asr) "Risolai musiqiy" (Musika risolasi) asarida doira usullari va uning mashhur ijrochilari to'g'risida qimmatli ma'lumotlarni bergan. Bu noyob manbalar doira ijrochilik tarixini o'rganish uchun muhim hisoblanadi. V.Belyaev, T.Vizgo, A.Petrosyans, F.Karomatov, I.Rajabov kabi olimlarimizning tadqiqotlarida doira ijrochiligidan nazaryasiga doir muayyan fikr muloxazalar bildirib o'tilgan. Doira cholg'usida yakka ijrochilik rivojlanishida raqs san'atining ta'siri katta bo'lganligini e'tirof etish lozim. Mazkur jarayon raqslarga xos harakat, lutf, joziba, imoishoralar kabi xalqimizning o'ziga xos go'zal an'alarini doira usullarida to'la ifodalash bilan bog'liqdir. Shu bilan birga, bu holat xilma-xil, rang-barang usullar majmuasini tuzish va ularni mohirona chalish bilan chegaralanib qolmay, balki milliy raqs san'ati sirlarini ham tushuntirish, tinglovchilariga yetkazib berish, yurakdan his etishni talab qiladi. Ohang va vazn jihatdan tarkib topgan xilma-xil murakkab raqs majmuasida bir usuldan ikkinchi usulga o'tishning tabiiy va mantiqiy asoslangan yo'lini topish doira ijrochisining mahoratiga bevosita bog'liqdir. Bundan tashqari, yangi-yangi raqslarni (doira jo'rligida) yaratish, ularni o'zlashtirish kabi bir qator tadbirlarda doirachi g'oyat muhim rol o'ynaydi. Zero raqsni erkin rivojlantirishning asosiy mezonlaridan biri usullar majmuasidir. Buning isbotini biz atoqli sozanda, baletmeyster Usta Olim Komilov va taniqli raqqosa Tamaraxonim doira raqslarini ilk bora ijro etib, ulkan olqishlarga sazovor bo'lganliklarida ko'ramiz.

Doiraning tarixi

Doira qadimiy asrlar davomida Markaziy Osiyo va ayniqsa O'zbekistonda shakllangan. Miloddan avvalgi davrga oid arxeologik topilmalar doiraga o'xshash asboblarning mavjudligini tasdiqlaydi. Qadimiy turkiy, fors va boshqa Markaziy Osiyo xalqlari doirani diniy marosimlarda, jang maydonlarida va bayramlarda qo'llashgan. Doira qadimiy musiqa cholg'ularidan hisoblanadi. Markaziy Osiyo (Niso shahri, eramizdan avvalgi 2-asr) da topilgan terrakota yodgorliklarida doirachi ayollar tasvirlangan. Doira va unga yaqin urma musiqa cholg'ulari tojik, arman, ozar, uyg'urlarda *dap, dapp, daff, def* deb nomlanadi.

20-asrda o'zbek doira ijrochilik an'alarini Usta Olim Komilov, T. Inog'omov, D. Sottixojayev, Rahim Isoxo'jayev, F. Azimov, Qahramon Dadayev, O. Kamolxo'jayev, aka-uka Islomovlar, M. Oripov, R. Otaboyev, T. Sayfiddinov, R. Samadov va boshqalar mukammallashtirgan.

Doiraning asosiy qismi (gardishi) tok zangi, so'nggi yillarda zarang, akatsiya, lo'lilarda tol daraxtlaridan ishlanadi. Gardishning tashqi tomoniga buzoq, toy yoki echkinining oshlangan terisi qoplanadi. Ichki tomoniga esa tamburinnikiga o'xshash ma'dandan ishlangan halqachalar osiladi. Doiraning halqasiz turlari ham mavjud. Gardish diametri 400—510 mm ni tashkil etadi. Doirada tovush ikki qo'l barmoqlari yordamida hosil qilinadi. Undan yakka ijroda hamda turli xil milliy cholg'u ansambllarida jo'rnavoz cholg'u sifatida foydalaniladi. O'zbek musiqiy madaniyatida doira asosan kuy-qo'shiqlar, raqslar va xalq o'ynalari uchun ritm yaratishda muhim rol o'ynaydi. Doira tarixi davomida u nafaqat oddiy zarbli asbob sifatida, balki xalqning ruhiy va madaniy hayotining bir qismi sifatida shakllangan. Ayniqsa, qadimiy Sog'd va Xorazm hududlarida doira yasash va ijro etish san'ati rivojlangan.

Doiraning madaniy ahamiyati

Doira — o'zbek xalqining milliy madaniyatida juda katta o'rin tutadigan cholg'u asbobi hisoblanadi. U nafaqat musiqa asbobi sifatida, balki xalqning ma'naviy hayoti va an'analari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan madaniy ramzdir. Doira yordamida ijro etiladigan musiqa bayramlar, to'ylar, diniy marosimlar va xalq yig'inlarida muhim ritmik asos bo'lib xizmat qiladi. Shu tariqa, doira nafaqat musiqa san'atining, balki jamoaviy hayotning bir qismi sifatida ham ko'riladi.

Madaniy jihatdan doira xalqning birlik va birdamligini ifodalaydi. Bayramlarda va jamoaviy tadbirlarda doiraning sadolari ostida birlashgan odamlar o'zaro muloqotda bo'lib, qadriyatlarni avlodlarga yetkazadi. Doira ijrosi milliy an'analarni saqlab qolish va ularni rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Shuningdek, doira xalq qo'shiqlari va raqslarining ritmini belgilab berib, ularni jonli va o'ziga xos qiladi. Doira san'ati yosh avlod uchun ham katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. Uning ijrosi orqali yoshlar o'z milliy madaniyatiga mehr uyg'otadi, o'zlikni anglaydi va tarixiy ildizlari bilan bog'lanadi. Shu sababli, doira o'zbek madaniyatida nafaqat san'at asbobi, balki milliy o'zlikni shakllantiruvchi omil sifatida ham qadrlanadi.

Xulosa: O'zbek milliy cholg'u asbobi doira nafaqat musiqa asbobi sifatida, balki xalq madaniyati va ma'naviy hayotining ajralmas qismi sifatida ham alohida o'rin tutadi. Uning tarixi qadimiy davrlarga borib taqaladi va bu asbob o'zining shakli, ijro uslubi hamda ritmik imkoniyatlari bilan o'zbek xalq musiqasining jonli qismiga aylangan. Doira ijrosi xalq an'analari, bayramlar, diniy marosimlar va jamoaviy tadbirlarda muhim o'rin egallaydi, shuningdek, milliy madaniyat va ruhiyatni avloddan-avlodga yetkazishda katta ahamiyatga ega. Bugungi kunda doira ijrochiligi yangi uslublar bilan boyitilib, milliy musiqiy madaniyatning rivojlanishida davom etmoqda. Shu sababli, doirani asrab-avaylash va yosh avlodga yetkazish milliy o'zlikni saqlash va mustahkamlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abu Nasr Forobiy, "Kitob al-musiqa al-kabir" (Musiqa haqida kitob), IX–X

asr.

2. Safiuddin Urmaviy, “Kitob al-advor” (Musiqiy doiralar kitobi), XIII asr.
3. Abdurahmon Jomiy, “Risolai musiqiy” (Musiqi risolasi), XV asr.
4. Darvesh Ali Changiy-Buxoriy, “Risolai musiqiy”, XVII asr.
5. V. Belyaev, T. Vizgo, A. Petrosyans, F. Karomatov, I. Rajabov, O‘zbek milliy musiqasi tarixi va nazariyasi bo‘yicha tadqiqotlar.
6. Usta Olim Komilov va Tamaraxonim, Doira ijrochiligi va raqs san’ati tajribalari, XX asr.
7. Markaziy Osiyo arxeologik topilmalari (Niso shahri, eramizdan avvalgi 2-asr) bo‘yicha ilmiy maqolalar.
8. O‘zbekiston Respublikasi Milliy madaniyat va san’at markazi nashrlari.

